

**ПЕДАГОГИЧЕСКИ
АКАДЕМИИ**

ТЕОРИЯ НА ВЪЗПИТАНИЕТО И ДИДАКТИКА

ПРОФЕСИОНАЛИЗМЪТ В ОБРАЗОВАНИЕТО И УЧИТЕЛСКАТА ПРОФЕСИЯ

Жулиета Савова

В съвременния век образованието за всички е неделима част от концепцията за обществено благоденствие и социален просперитет. То вече не може да се разглежда само през призмата на осигуряване на равен достъп до образователните институции. Образованието за всички означава качество на образованието за всички, а качеството е немислимо без гарантиране на професионализъм в широката образователна сфера. Темата за професионализма се преоткрива под различни форми в дебатите относно развитостта на различни области на съвременните човешки общества и в този смисъл може да се разглежда като ‘вечна’ тема. Същевременно представите и практиките на професионализъм, в т.ч. в образованието, се характеризират с широкоспектърни вариации. Обхватът и задълбочеността на разбирането на този феномен зависят твърде много както от осъзнаването, признаването и изследването на комплексната природа на професионализма, от задълбочените анализи на сферата, в която се търсят неговите измерения, така и от неговата динамична връзка със социалните, икономическите и политически феномени и промени.

1. Подходи към професионализма

Професионализмът в образованието като понятие и концепция се свързва с представите и понятията за професия. Както е известно, съществуват много и различни опити за дефиниране на това какво е

професия, в частност професията на учителя. През последната половина на века профилът на тези дефиниции варира от твърде ограничен до много широк. Професионализмът се разглежда както като същностна характеристика на дейностите на учителя, асоциирани с неговата професия, така и като идеология.

1.1. Професионализмът като характеристика на дейността на учителя

Ако решим да следваме ограничената интерпретация на професионализма и го свържем с ежедневните дейности на учителя, можем да стигнем до два крайни подхода към професията на учителя. Според единия подход, учителската професия е „изградена професия” и притежава характеристиките на безспорните професии докато противоположният подход утвърждава разбирането, че учителската професия все още извървява пътя на „изграждаща” се професия, и не е достигнала статуса на истинска и пълноправна професия. Поради това може да се разглежда като „професионално занимание”, дори като „полупрофесия”, но не се побира в разбирането и рамките на „идеална професия”. Парадоксът, обвързан с двете противоположни на пръв поглед гледни точки, е провокиран от дескриптивната ориентация и прилежащите ѝ интерпретации за това какво включва „идеалната професия” (Weber, 1947; Millerson, 1964; Lortie, 1969; Hoyle, 1969; Bergen, 1986; Ryan and Cooper, 1990 и др.).

В духа на дескриптивността, списъците с характеристики, описващи модела на идеалния тип професия, които са далеч от завършени инвенторни листове, включват както съвкупности от умения, специализирана подготовка и потвърдена компетентност, така и професионални кодове на поведение и затвореност/ недостъпност на професионалната област, гарантирани от професионални асоциации или друг тип организации. Така, идеалните професии могат да легитимират чрез :

- специализирани умения и подготовка на упражняващите ги, които са основани на систематична теория;
- призната от обществото експертиза;
- професионален код и клетва;
- организация, която е източник на информация, съвет и подкрепа за членовете (Professionalism: Federation of Women Teachers' Associations of Ontario, 1989).

Този подход силно се доближава до подхода на Ryan and Cooper (1990), който през следващите две десетилетия се превръща в събирателен фокус, намиращ място в публикациите на много автори, изследващи професионализма в образованието като теория и практика.

1. Истинската/пълноправната професия обслужва по уникален, дефинитивен и същностен начин обществото. Само хората, които упражняват съответната професия, могат да обслужват установени социални потребности. Тъй като тази услуга е много важна за обществото, достъп до нея трябва да имат всички.

2. При упражняване на професията водещи са интелектуалните умения, което не означава, че не са необходими физически действия и умения, но акцентът при истинската професия е върху интелектуалните умения и техники.

3. Професията се характеризира с дълъг период на специализирана подготовка. Поради факта, че професията изисква упражняване на специфични интелектуални умения, то и подготовката за нея трябва да включва водещ интелектуален компонент. Общоуниверситетската подготовка на бакалавърско равнище е много ценна, но не е достатъчна за упражняването на професия. Изискуемата специализирана подготовка трябва да се разгръща през продължителен период от време.

4. В професията както индивидуалните ѝ представители, така и професионалните групи имат висока степен на самостоятелно управление. Професионалните групи не са управлявани от външни лица, които определят професионалната политика и задължават спазването на стандарти, тъй като те регулират сами собствените дейности. Професионалистите се очаква да вземат сами повечето от своите решения и да не се ръководят от непосредствен управляващ.

5. Професията изисква тези, които я упражняват, да поемат индивидуална отговорност за техните решения и действия. Едновременно с високата степен на автономност и свобода, професионалистите трябва да поемат огромна отговорност за тяхните действия и представяне.

6. Професията поставя на предни позиции не материалното възнаграждение, а качеството на услугите, които предоставя на обществото и признанието.

7. Професията е самоуправляваща се и носи отговорност за наблюдението и контрола върху собствените равнища/рангове. Това озна-

чава, че са обособени професионални групи, които изпълняват различни дейности, насочени към гарантирането на качество на техните услуги и на социалното и икономическото благоденствие на техните членове. Тези самоуправляващи се организации задават стандартите за приемане и изключване/ изваждане от професията.

8. Професията има етичен код, който задава приемливи стандарти на поведение на нейните членове. Осигуряването на качествено удовлетворяване на потребностите на обществото се подхранва и от етичния код, който гарантира високи стандарти.

Дори един бегъл поглед върху вече изброените дескриптивни опити за определяне на рамките и съдържанието на понятието за идеална професия, показва, че те създават статична представа за идеална професия, което може да се определи като основен недостатък на подобни подходи. Тяхната полезност обаче се заключава във факта на създаването на инвариантен модел на професията на учителя. Не трябва да се забравя обаче, че в реалните условия на упражняване на учителската професия се наблюдава голяма динамика, при която едни професионални дейности придобиват статута на професия, докато други затвърждават този вече постигнат и признат статус.

Учителската професия притежава всички базисни характеристики на истинска професия и е сред тези професии, които обслужват фундаментални потребности на обществото, в нейния случай – потребността от образование за всички.

1.2. Професионализмът като идеология

Този подход позиционира професионализма в много широк контекст и го разглежда в светлината на взаимовръзката му със социалните, икономическите и политическите условия. Три основни параметъра определят професионализма в този смисъл: автономия, властови ресурс и партньорство между учителите и държавата/ държавните институции. При този подход според Green професионализмът пряко зависи от това кой упражнява контрол върху подбора и назначаването на професионалистите в дадена сфера, от контрола върху дефиницията за „продукта“, от търсенето на „продукта“ и ролята на държавата и нейните политики в съответната сфера (Green, 1994, 2005; Ozga, 1988). Тогава, когато ролята на държавата се засилва и държавният контрол върху учителите, тяхната професия и образованието като сфера става по-

дефинитивен, дори рестриктивен, когато се променят договорните отношения между работодатели и учители, когато намаляват възможностите за влияние върху подбора на учебно съдържание и оценяване, или върху професионалния растеж и заплащането на труда, то и професионализмът не отразява желанието „властови баланс“ (Grace) като индикатор за наличието на партньорски отношения между работещите в областта на образованието (учителите) и държавата с нейните институции. Ако балансът в партньорските отношения е нарушен, тогава и автономията, и властовите ресурси ще бъдат нарушени, дори застрашени. Разбира се, винаги следва да се прави разграничение между автономия в областта на професията и автономия, свързана с работното място. Учителите имат и винаги са разполагали с относително по-висока автономия по отношение на дейностите на работното си място – подбор на учебно съдържание, на методи за обучение, и др. Не може обаче да се твърди същото по отношение на автономията в професията, която се измерва с властта и контрола на учителите върху подбора на учители, обучение на учителите, оценяването им и контрола върху продукта на техния труд. В този смисъл двата типа автономия са взаимно допълващи се, но не са синоними. Защо ни е нужно да отчитаме съществуването и на този подход? Защото в такъв контекст професионализмът може да бъде разглеждан не само като теоретичен конструкт, не само като характеристика на дейностите, обвързани с професията на учителя, но може да бъде видян и издигнат до много по-високо равнище – това на концепция и идеология, които обслужват интересите на различни групи и институции:

„...идеологиите на професионализма могат да обслужват интересите на държавата за контрол върху учителите или могат да бъдат ефективно използвани от тях самите (учителите), за да подобрят условията на труд и издигнат удовлетвореността от социалния им статус и професионалната автономия“ (Grace, 1987, с. 193). Когато на професионализма се гледа като на идеология, в основата на която стои постигнат властови баланс в партньорството между образователните институции на локално и централно равнище, и учителите, то той (професионализмът) се превръща в индикатор на качеството на тези отношения, и гарантира високия престиж на професията на учителя в обществото.

Проницателната и дълбока рефлексия върху съществуващите подходи и дискусии относно статута на професията на учителя в светлината

на дескриптивния подход показва, че тя притежава основните характеристики на т. нар. безспорни, „истински” професии. Дейностите, обвързани с упражняване на учителската професия, удовлетворяват същностни обществени потребности. Продължителната подготовка и акцентът върху интелектуалните умения са характерни както за фазата на обучение на учителите, така и за упражняването на професията на учителя. Учителите имат относително висока автономия на работното си място – класната стая. В този контекст те са единствените, които вземат решения и носят лична и професионална отговорност за тези решения и за резултатите от техните усилия. Учителската професия също е известна с това, че особено висока тежест имат признанието и качеството на обществените услуги, и финансовите измерения на упражнявания труд не могат да изпреварят по приоритетност, значението на признанието. Професията на учителя се упражнява в съответствие с висок етичен кодекс, който гарантира спазването на високи стандарти на професионално поведение, а професионалните организации, които представляват учителството, действат в защита на неговите интереси.

2. Митове за учителската професия с отражение върху концепцията за професионализма в образованието

Един от често срещаните митове за учителската професия е този за „родения учител”. В основата на този мит лежи убеждението, че учителите се „раждат”, а не се подготвят и формират в процеса на придобиването на специализирани знания, умения и компетентности. Като добавим към това и факта, че времетраенето на тяхната подготовка е по-кратко в сравнение с подготовката на професионалистите за други области (напр. право, медицина и т.н.), то не е трудно да си представим как този мит води до деформиране на представите за професионализма в образованието независимо от това дали подходът към него е с дескриптивна или идеологическа ориентация. Защитниците на този мит пренебрегват факта, че подготовката за дадена професия не завършва с приключването на предвиденото формално образование. Преподаването като процес и дейност на учителя (Андреев, 2007) или като събитие (Радев, 2011), е едновременно и учене. Учителят никога не престава да учи (се учи), ученето да преподава всъщност е и процес, който се разгръща през неговия съзнателен живот и е с изключителна важност за тази категория професионалисти.

Друг популярен мит за учителската професия с негативно отражение върху разбирането за професионализма е този за оскъдната, ограничена доза на свобода и самостоятелност при вземането на решения в тази професия от страна на учителя. Подхванати от инерцията на този мит, забравяме въпроса за това коя свобода и кои решения са ограничени, лимитирани. Всеки час и всеки ден учителят е призван и „принуден” да взема решения – решения относно планирането на това, което му предстои да прави, решения относно неговите ученици и учебната среда, климата в класната стая, решения за това какво и как да преподава, какво, кога и как да оценява, решения за взаимодействие с останалите партньори и фактори в обучението като колеги, училищно ръководство, родители и др. Следователно учителската професия и учителят в нея не само не са ограничени в свободата си да взимат решения, а тъкмо обратното – участници са в многоравнищни процеси на взимани решения, като това служи за измерител на тяхното равнище на професионализъм. Разбира се отново се налага да се направи уточнение, че става дума по-скоро за равнища на автономия като израз на професионализъм в условията на работното място, отколкото за такъв, разбран като идеология.

Широко разпространен мит в нашето съвремие е и този за това, че учителите отдавна вече са загърбили признанието за техния труд, като измерител на професионализма и качеството на предоставяните от тях образователни услуги, а са фокусирани все по-силно върху материалните компенсации за техния труд. Тази ориентация ги отдалечава от идеите и практиките на професионализъм в образованието. Като доказателство се използват нарастващото неудовлетворение от заплащането на учителския труд, стремежът финансови дефицити да се компенсират по-скоро чрез източници за странични доходи, отколкото чрез издигане ролята на учителя в процеса на взимане на решения и участието му в конструирането на такива образователни политики, които ще стимулират автономията и партньорството между него и образователните институции с техните представители. Въпреки че не може да се отрече фактът на подценено учителско възнаграждение, както и сензитивността и участието на учителите в процесите на договаряне и предоговаряне на техните работни заплати с подкрепата на техните професионални

организации, признанието на ценността на труда на учителя е постоянен рефрен в основните документи за тази професия и оценките и самооценките на учителите в нея.

Друг мит за учителската професия с отражение върху разбирането за професионализма в образованието, е твърдението, че за разлика от други професии, учителската професия няма собствен кодекс за професионално поведение. Ако се вгледаме по-внимателно в реалностите обаче, ще видим, че в тази професия кодексът на поведение е по-скоро отражение на споделени социални очаквания и достигнат социален консенсус по отношение на това какво може или не може да прави учителят, кои са писаните и/или неписаните норми за неговото професионално поведение, отколкото да е „писан” и формално приет. Учителят винаги остава учител в широкото обществено съзнание и този образ поставя рамка за неговите професионални изяви и поведение.

Посочените митове подхранват противоречивостта в интерпретациите на професионализма и неговите проекции в образованието. Осъзнаването им именно като митове, а не като реалности, може да подпомогне разбирането за учителската професия като пълноправна, истинска професия, в която професионализмът е норма.

3. Противоречия в учителската професия

Автори като Bennet, K. И M. Le Compte, 1990; Artends, R., 1988, Радев, Пл., 2007 и др. отделят внимание на редица принципни противоречия, характерни за учителската професия, които всъщност допринасят за противоречивото разбиране и на идеята за професионализъм в тази професия:

– Многоаспектен характер – многоаспектността е традиционна характеристика на учителската професия и свързаните с нея дейности и/или събития. В своето ежедневие учителят извършва много и различни дейности – преподава определен обем от учебно съдържание, оценява, обект и субект е на педагогическо общуване, осъществява дейности, свързани с мениджмънта на класната стая, работи с конкретни ученици или групи в класа и много други. Тази многоаспектност е свързана с редица предизвикателства, в процеса на които опитните учители могат да намират бързи и ефективни професионални решения. В случаи на ненамиране на такива, учителят е принуден да прибегва към палиативни

решения, което неизбежно се отразява на качеството на неговата работа и се превръща в бумеранг по отношение на професионализма.

– Едновременност – голяма част от посочените по-горе дейности протичат едновременно и тази паралелност също може да се превърне в източник на противоречия, дори на конфликти, особено ако представителите на тази професия не развиват и утвърждават механизми на работа, които да гарантират намирането на високо професионални решения, като доказателство за техния професионализъм.

– Фрагментарност – поради ограниченото време за дейностите на учителя в ежедневната му работа с учениците или за периодичните му ангажираности с партньори като родителски общности и др., упражняващите учителска професия извършват фрагментарни стъпки, не могат да постигнат незабавни обхватни крайни резултати. Предварително зададеното и структурирано време не стимулира навлизането в дълбочина на дадена идея или концепция, както и не позволява фокусирането за продължително време върху дейности, включващи единичен субект.

– Изолация – независимо от факта, че учителската професия е масова професия и се упражнява от многомилionenна група професионалисти, че е във фокуса на широкото обществено внимание и интерес, упражняването на дейностите на учителя обикновено протича в „самота”, в „изолирани” условия и среда. Когато учителят затвори вратата на класната стая, той, като представител на масова професия, е вече сам със своите ученици, неговият професионализъм не може да бъде стимулиран или оспорван в контекста на „тук и сега”, тъй като той (учителят) има ограничени възможности да споделя своя опит и професионални решения в конкретния момент, да ги сравнява с тези на другите. Именно масовият характер на професията се разглежда като бариера за професионализма, тъй като масовостта позволява навлизането на огромни групи от хора в професията, някои от които могат и да не отговарят на изискванията, обвързани с професионализма.

– Непредвидимост – въпреки изключителната роля на планирането в дейностите на учителя, внимателната подготовка и възможностите за контрол върху редица процеси, учителската професия не предлага широки възможности за конкретно предвиждане особено на резултати. Едно от обясненията на тази специфика е, че учителят работи с големи

групи от хора, които са в процес на своето личностно изграждане, носители са на различна мотивация за успех и имат различен предварителен старт и опит.

– Липса на конкретни и дефинитивни резултати – тази липса се обяснява с факта, че учителската професия има кумулативен характер. Резултатите от нея обикновено се установяват на „изхода” и още по-съществена подробност – тези резултати са повлияни от действието на много фактори, сред които учителят с неговия професионализъм, е само един от тези фактори.

В заключение, професионализмът в образованието и в частност в учителската професия, може да се разглежда на различни равнища и да се оценява в зависимост от избраното равнище на анализ – професионализмът като характеристика на дейността (дейностите) на учителя и като професионална идеология. Масовият характер на професията се разглежда като бариера пред професионализма, тъй като масовостта позволява навлизането на огромни групи от хора в професията, някои от които със своите действия и дейности могат и да не отговарят на изискванията за професионализъм, разглеждан като характеристика на дейността и/или като идеология. В същото време анализите на учителската професия показват, че тя притежава основните характеристики на „истинска” професия, което помага идеята и концепцията за професионализъм да бъде последователно утвърждавана.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Arends, R.* Learning to Teach, Random House, N.Y., 1988.
2. *Bergen, B.* Only a School Master: Gender, Class and the Effort to Professionalize Elementary Teaching in England, in: School Work Approaches to the Labor Process of Teaching, Ozga, J. (ed.), Milton Keynes, Open University Press, 1988.
3. *Grace, G.* Teachers, Ideology and Control. Routledge and Kegan Paul, London, 1987.
4. *Green, A. and Ball, S.* (eds.). Progress and Inequality in Comprehensive Education, Routledge and Kegan Paul, 1988.

5. *Grek, S. and Ozga, J.* 'Re-inventing Public Education: the new role of knowledge in education policy-making', *Public Policy and Administration* 25 (3), 2010.
6. *Hoyle, E.* Professionalization and Deprofessionalization in Education. In: Hoyle, E. and Megarry, J. (eds), *World Year Book of Education: The Professional Development of Teachers*, Kogan Page, 1980.
7. *Johnson, T. J.* Professions and Power. Macmillan, 1972.
8. *Lortie, D.* School Teacher: A Sociological Study. University of Chicago Press. Chicago, 1975.
9. *Morrow, R. A. and Torres, C. A.* The State, Globalization, and Educational Policy, in *Nicolas C. Burbules and Carlos A. Torres (eds) Globalization and Education: Critical Perspectives*. New York; London: Routledge, 2000.
10. *Newman, J.* Modernising Governance: New Labour, Policy and Society, London: Sage, 2001.
11. *Ornstein, A. C.* Pushing the envelope: Critical issues in education. Upper Saddle River, N. J.: Merrill Prentice-Hall, 2003.
12. *Ozga, J.* Introduction: teaching, professionalism and work. In: *Ozga, J., Schoolwork. Approaches to the Labor Process of Teaching*, Open University Press, 1988.
13. *Ozga, J.* Travelling and Embedded Policy: the case of post-devolution Scotland within the UK' in *E.Zambeta and D.Coulby (eds), Globalisation and Nationalism in Education (World Year Book of Education 2005)*. London Routledge, 2005.
14. *Радев, Пл. и кол.* Педагогика. Пловдив, Хермес, 2007
15. *Radev, Pl.* (ed.), *Pedagogika*, Hermes, Plovdiv, 2007.
16. *Ryan, K. and J. Cooper.* Those Who Can, Teach, Houghton Mifflin Company. Boston, 1998.
17. *Savova, J.* Professionalism in Education: comparison between Great Britain and Bulgaria, Associateship Thesis, Institute of Education, University of London. London, 1991
18. *Thelen, K.* How Institutions Evolve: The Political Economy of Skills in Germany, Britain, the United States, and Japan, New York: Cambridge University Press, 2004.
19. *Wink, J. and Moran Wink.* Dual Language Models of Education. In: *R. Phillipson (ed.), Rights to Language: Equity, power and education*, Mahwah, NJ, 2000.

ПРОФЕСИОНАЛИЗМЪТ В ОБРАЗОВАНИЕТО И УЧИТЕЛСКАТА ПРОФЕСИЯ

ЖУЛИЕТА САВОВА

Резюме

“Професионализъмът в образованието и учителската професия” – поставя акцент върху нестихващия дебат за професионалния статус на учителската професия и мястото на професионализма. Професионализъмът в образованието се разглежда както като характеристика на професията на учителя, така и като професионална идеология. Всеки подход, който поставя в основата си дескриптивния портрет на учителската професия, има важни и легитимни измерения, като същевременно се характеризира и с определени недостатъци. В статията също се дискутират определени митове за професията на учителя с негативно отражение върху концепцията за професионализма, както и се отделя внимание на популярни противоречия, свързани с професията на учителя.

Ключови думи: професионализъм, професионална идеология, учителска професия, митове (за учителската професия), противоречия

PROFESSIONALISM IN EDUCATION AND TEACHING PROFESSION

JULIETA SAVOVA

Summary

“Professionalism in education and teaching profession” is focused on the ongoing debate regarding professional status of teaching and its relations with professionalism. Professionalism in education is viewed as both teaching characteristics and professional ideology. Each approach associated with descriptive portrait of teaching offers important and legitimate characteristics of this profession, but also demonstrates weaknesses. The article discusses some myths about teaching as a profession with negative impact on the concept about professionalism as well as presents some of the popular contradictions associated with teaching as a profession.

Keywords: professionalism, professional ideology, teaching as a profession, myths (about teaching), contradictions